

Tefsir Araştırmaları Dergisi
The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2022 (Nisan/April)

Kur'ân Yorumunda Sebr ve Taksim Yöntemi

The Method of *al-sabr wa'l-taqsim* in the Interpretation of the Qur'ân

Servet DEMİRBAŞ

Dr. Öğr. Görevlisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı

Ph. Dr. Lecturer, University of Ankara Yıldırım Beyazıt, Faculty of Islamic Sciences, Basic
Islamic Sciences Department of Arabic Language and Literature Ankara/Turkey

Serdem124@gmail.com

orcid.org/0000-0001-6415-2140

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Arařtırma Makalesi/ Research Article

Geliř Tarihi/Date Received: 01/02/2022

Kabul Tarihi/Date Accepted: 25/04/2022

Yayın Tarihi/Date Published: 30/04/2022

Atıf / Citation: Demirbaş, Servet. “Kur'ân Yorumunda Sebr ve Taksim Yöntemi”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Nisan/April 2022), 431-454.

<https://doi.org/10.31121/tader.1066872>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Copyright © Published by The Journal of Tafsir Studies

Sakarya/Turkey

Bütün hakları saklıdır/All rights reserved.

Öz

İslam ilim medeniyetinde sözlü kültürden yazılı kültüre geçilmesine paralel olarak farklı ilmi disiplinler teşekkül etmeye başladı. Bu disiplinlerin tefsirde kullanılmasıyla rivayet ağırlıklı tefsirlerin yanı sıra dirayete dayalı yorumlar da gelişti. Müfessirler, doğrudan ya da dolaylı olarak Kur'an'ı anlamaya katkısı olan bu ilimlerden tasavvur ve tasdik düzeyinde yararlandılar. İslamî düşüncenin yerelden evrensele doğru yaygınlaşmasıyla, birbiriyle bağlantılı tefsir ve tevil yöntemleri geliştirildi. Bazı araştırmacılar, nassların yorumlanmasında kullanılan bu yöntemleri beyânî, irfânî ve burhânî olmak üzere üçlü bir taksime tabi tutmuşlardır. Beyânî tevil genel olarak lafız-mana ilişkisi üzerine inşa edilirken, irfânî tevil, keşf ve ilham gibi sübjektif bilgi nazariyesine dayanmaktadır. Burhânî tevil ise akli düşüncüyü öncelen ve kesin delillere dayanan akıl yürütme ve mantıkî kıyası esas almaktadır. Burhânî teville dayanan istidlâl yöntemlerinden biri de “es-sebr ve't-taksîm”dir. Sebr ve taksim yöntemi fıkıh usûlü, kelâm, cedel, dilbilim ve tefsir gibi farklı ilim dallarında akli çıkarım vasıtası olarak kullanılmıştır. Bu çalışma Kur'an yorumunda sebr ve taksim yönteminin müfessirler tarafından nasıl kullanıldığını araştırmaktadır. Usulcüler ve kelamcılar sebr ve taksim yöntemini daha çok illetin ispatında delil olarak kullanırken, cedel ve münâzara ile meşgul olanlar tartışma konusu olan şeydeki sahih ve sadık olan delili, fasit ve batıl olandan ayırmak için kullanmışlardır. Ulûmü'l-Kur'an eserlerinde Kur'an'ın kullandığı cedel yöntemlerinden birinin de sebr ve taksim olduğuna yer verilmiştir. Müfessirler, sebr ve taksim yöntemini daha çok muarızlarının iddialarını iptal etmek için nazil olan ayetlerin tefsirinde, muhatapların tutarsızlığını ortaya koyarak onları akli muhakemeye yönlendirip hakikati bulmalarına yardımcı bir unsur olarak kullanmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Sebr ve Taksim, Yöntem, Yorum

Abstract

In parallel with the transition from oral culture to written culture in the Islamic scientific civilization, different scientific disciplines began to be formed. With the use of these disciplines in tafsir, interpretations based on *dirayah* (reasoning/personal opinion) developed as well as tafsir focusing on *rimayah* (reports). Commentators benefited from these sciences, which directly or indirectly contributed to understanding, at the level of *tasavvur* and *tasdik* (conceptualization and assent). With the spread of Islamic thought from the local to the universal, new methods of interpretation and approaches were developed. Some researchers have subjected these methods used in the interpretation of texts to a triple division as; “*bayânî*”, “*irfânî*” and “*burhânî*”. *Bayânî* interpretation is generally built on the word-meaning relationship; *irfânî* interpretation is based on subjective knowledge theory such as discovery and inspiration. *Burhânî* interpretation, on the other hand, is based on reasoning and logical comparison, which emphasizes rational thought and is based on definite evidence. One of the deductive (*istidlâl*) methods based on burhânî interpretation is *al-sabr wa'l-taqsim*. This method has been used as a means of rational inference in different sciences such as fiqh, kalâm, jadal, linguistics and tafsir. This study investigates how the method of *al-sabr wa'l-taqsim* is used by commentators in the interpretation of the Qur'an. While the scholars of *usûl al-fiqh* and kalâm mostly used the method of *al-sabr wa'l-taqsim* as evidence in the proof of the 'illat, those who specialized in jadal and munâzara used it to distinguish the valid evidence from the invalid ones. As it is mentioned in the works of *Ulûm al-Qur'an*, one of the methods of jadal used in the Qur'an is *al-sabr wa'l-taqsim*. Commentators used the method of *al-sabr wa'l-taqsim* mostly as an instrument to show that the claims of their opponents are false, to reveal the inconsistency of the interlocutors, to guide them to rational reasoning and finally to help them find the truth.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Sabr and Taqsim, Method, Interpretation.

Giriş

İslam ilim geleneğinde Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ'nın muradını anlayabilmek için sürdürülen faaliyetlerin tamamı en geniş anlamda tefsir ve tevil kavramlarıyla ifade edilmiştir.¹ Tarihî süreçte tefsir ve tevil çalışmalarında birbiriyle ilişkili, içi içe girmiş farklı

¹ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri* (Ankara: DİB Yayınları, 2006), 1/36.

yöntemler kullanılmıştır.² Bu yöntemlerin bir boyutunu daha çok nakile dayanan rivayet oluştururken diğer boyutunu da naklin yanısıra dil, edebiyat, aklî istidlâl ve içtihadı dayanan dirayet oluşturmaktadır. Kur'ân'ı anlaşılır kılmak, aklî ve naklî ilimlerin oluşturduğu kolektif bilgi birikimi ve disiplinler arası dayanışmayla daha kolay ve etkili olduğu için müfessirler, kendi ilmi vüsatları nispetinde pek çok ilim dalından yararlanmışlardır. Kur'ân'ı anlamaya doğrudan ya da dolaylı katkı sunan ilmî disiplinlerden tasavvur ve tasdik düzeyinde yararlanarak bunları tefsir faaliyeti içinde birer yardımcı unsur yapmışlardır.³ Müfessirler, Kur'ân'da Allah Teâlâ'nın muradını keşfetmek için lügat, sarf, nahiv ve belagat gibi dil bilimlerini, nüzul sebepleri, muhkem-müteşâbih, eşbâh-nezâir ve nâsih-mensûh, gibi Kur'ân ilimlerini, hadis ve siyer gibi rivayete dayalı naklî ilimleri, fıkıh ve kelim gibi nassa dayalı yöntem ilimlerini ve istidlâl dayanan felsefe ve mantık gibi aklî ilimleri birer yorum vasıta yapmışlardır.⁴

Nüzul döneminden sonra sözlü aktarımdan yazılı kültüre geçişle farklı ilmî disiplinler tarih sahnesine çıkmaya başlamıştır. İslam coğrafyasının genişlemesine paralel olarak yerelden evrensel doğru düşüncenin yayılmaya başlamasıyla da çeşitli tevil ve yorumlama yöntemleri geliştirilmiştir. Bu bağlamda yöntem arayışını ilk sistemli hale getirenler fıkıhçılar olmuştur. Diğer ilmî disiplinler bazı farklılıklar olsa da genellikle fıkıhçıların metodunu kullanmışlardır.⁵ Câbirî, (öl. 2010) İslam düşünce geleneğinde nassların yorumlanmasında kullanılan yöntemleri genel olarak beyânî, irfânî ve burhânî tevil olarak üçe ayırmıştır. Beyânî tevil yönteminde nasslar, daha çok lafız-mana ve asıl-fer' ilişkisi üzerine inşa edilirken, irfânî tevil, genellikle mutasavvıfların bilgi kaynağı olarak kabul ettikleri ilham ve keşif yöntemine dayandırılmaktadır. Burhânî tevilde ise aklî çıkarım ve kesin delillere dayanan akıl yürütme ve mantıkî kıyas esas alınmaktadır.⁶ Burhânî teville dayanan aklî çıkarım ve istidlâl yöntemlerinden biri de "es-sebr ve't-taksîm"dir.

Akl yürütme ve kanıtlama türlerinden biri olan sebr ve taksimin bir tür çıkarım vasıtası olarak kullanımı fıkıh usûlü, kelâm, cedel, fûrû-u fıkıh ve tefsir gibi ilimlerle sınırlı kalmamış, sarf, nahiv ve belagat gibi dil bilimlerinde de kullanılmıştır.⁷ Sebr ve taksim yönteminin kelâm, fıkıh usûlü ve dil bilimlerinde kullanıldığına dair farklı çalışmalar yapılmıştır.⁸ Sebr ve taksim yönteminin tefsirde kullanıldığına dair bir çalışma Fahreddin Râzî'nin (öl. 606/1210) *Mefâtîhu'l-gayb* tefsiri özelinde yapılmıştır. Yazar, bu makalesinde sebr ve taksim

² İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 289-320.

³ Muhammed et-Tâhir b. Âşûr et-Tûnisî, *et-Tabrîr ve't-temvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1984), 8/1/18.

⁴ Burhaneddin Muhammed ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Kahire: Mektebetü Dâri't-Turâs, ts.), 1/13; Tahsin Görgün, *İlahî Sözün Gücü Varlık ve Bilgi Kaynağı Olarak Kur'an* (İstanbul: Külliyyat Yayınları 2013), 30.

⁵ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılmasında ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 130; Mevlüt Erten, *Nass-Yorum İlişkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 60-61.

⁶ Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, çev. Burhan Köroğlu vd. (İstanbul: Kitabevi, 2001), 53-54- 471-474- 475- 483-488.

⁷ Tuncay Başoğlu, "Sebr ve Taksim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/255-256.

⁸ Halil İmamoğluligil, "Eş'arî'nin Kullandığı Aklî Deliller ve Mantıktaki Akıl Yürütmelerle İlişkisi" *Toplum Bilimleri Dergisi* 10/20 (Aralık 2016), 57-99; Saî'd b. Müt'ab el-Kadhânî, *es-Sebr vet-taksîm ve eseruhu fî'takî'di'l-usûli* (Riyâd: Câmia'tü'l-İmâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, Doktora Tezi, 1426); Nesîbe Abdülhamîd el-Mevâcide, *el-İstidlâl bi's-sebr ve't-taksîm 'inde'n-nubât ve's-sarfîyyîn* (Mute: Câmia'ü Mu'te, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

yönteminin tanımlarını yaptıktan sonra Râzî'nin farklı ayetlerde uyguladığı sebr ve taksim yorumlarını özet şeklinde aktarmıştır.⁹

Sebr ve taksim alanında yapılan çalışmaların bir kısmı, tefsir dışındaki ilimî disiplinlerle ilgilidir. Bu yöntemin tefsirde kullanımıyla ilgili çalışma ise sadece *Mefâtîbu'l-gayb* özetinde olduğu için kapsayıcılığı daha dardır. Sebr ve taksim yönteminin tefsirde aklı ve burhânî bir yorum yöntemi olarak kullanıldığına dair genel bir çalışma tespit edilememiştir. Bu çalışma, sebr ve taksim yöntemini daha geniş bir boyutta ve farklı tefsirlerden aldığı örneklemelerle incelediği için genel bir çalışma mahiyetindedir. Böyle bir çalışmanın Kur'an'ın anlaşılmasına ve tefsir ilmine katkı sunacağı umulmaktadır. Bu çalışmada ilk önce sebr ve taksim yönteminin tanımı, kullanım alanları ve diğer ilmî disiplinlerle ilişkisi üzerinde durulacaktır. İkinci aşamada, sebr ve taksim yönteminin tefsir ilmine ve Kur'an yorumuna sunduğu katkılar farklı tefsirlerden ayetler örneğinde incelenecektir.

1. Sebr ve Taksimin Kavramsal Çerçevesi

Nassa dayalı şerî ilimlerde ve istidlâle dayalı aklî ilimlerde geniş kullanım alanı bulan sebr ve taksimin ıstılahî tanımlarına geçmeden önce bu kelimelerin lügat anlamlarını bilmekte fayda vardır. İsminden de anlaşılacağı üzere iki kelimedenden oluşan sebr ve taksim yönteminde “sebr” Arapça “سَبْرٌ” fiilinin, “taksim ise “فَسَمٌ” fiilinin mastarıdır.

Halîl b. Ahmed, (öl. 175/791) Sebr kelimesinin manasını “tecrübe etmek, incelemek ve misbâr denen bir aletle yaranın miktarını ve derinliğini ölçmek” olarak açıklamıştır.¹⁰ Cevherî'de (öl. 400/1009) sebrî, “yaranın derinliğini ölçmek için incelemek” olarak açıkladıktan sonra yaranın miktarını ölçen alete misbâr ve sebbâr dendiğini söylemiştir.¹¹ Zemahşerî, (öl. 538/1144) sebr mastarının “demir ve benzeri şeylerden yapılmış bir aletle yaranın miktarını ve derinliğini ölçmek” manasında kullanıldığını söylemiştir.¹² İbn Manzûr, (öl. 711/1311) sebr mastarının “tecrübe, tahmin yürütmek, bir şeyin künhünü ortaya çıkarmaya çalışmak ve yaranın derinliğini ölçmek ve bir şeyin sonu” gibi anlamlara geldiğini ifade etmiştir.¹³ Fîrûzâbâdî, (öl. 817/1415) ise sebr kelimesinin “yara ve diğer şeylerin derinliğini araştırmak, bir şeyin aslı, renk ve güzellik” gibi anlamlar taşıdığını nakletmiştir.¹⁴

Taksim kelimesinin kökü olan “ksm ve kısmat” pay, nasip, bir şeyin dengi ve karşılığı, bir şeyi tevzî' etmek paylaşmak, pay olarak vermek” manasına olup, bu kökten türetilen “taksim” ise bir bütünü parçalara bölmek, kısımlara ayırmak gibi manalar ifade eder.¹⁵ Râğîb el-İsfahânî, (öl. 5./11. yüzyılın ilk çeyreği) “ksm ve kısmat” mastarının, payı ifraz

⁹ Ammâr Abbâs İsmâîl, “es-Sebr ve t-taksîm ‘inde'l-imâm er-Râzî fî tefsîrih”, *Mecelletü külliyeti'l-esâsiyye li'l-'ulûmi't-terbiyye ve'l-insâniyye* Teşrîni evvel/35, (2017), 556-570.

¹⁰ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhim es-Sâmarrâî (Mısır: Mektebeü'l-Hilâl, ts.), “sbr”, 7/251.

¹¹ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sıbâh Tâcü'l-lügah*, tah. Ahmed Abdülgarûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987), “sbr”, 2/275.

¹² Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, thk. Abdurrahîm Mahmûd (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1402), “sbr”, 200.

¹³ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1968), “sbr”, 4/340.

¹⁴ Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-mubtâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415/1995), “sbr”, 2/106.

¹⁵ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-lügah*, thk. Muhammed 'Avz Mürîb (Beyrut: Dâru İhyâ't-Türâsi'l-Arabî, 2001), “ksm”, 8/320; İbn. Manzûr, “ksm”, 12/561.

edip ayırmak ve sınıflandırmak, miras ve ganimet gibi şeyleri sahiplerine paylaştırmak gibi anlamlara geldiğini söylerken,¹⁶ İbn Manzûr, “ksm ve kısme” kök mastarlarının nasip hisse ve pay anlamlarına, “taksim”in de parçalara ayırmak anlamında olduğunu ifade etmiştir.¹⁷ Taksim kelimesinin ifade ettiği bu manalar, sebr kelimesinin manalarıyla irtibatlıdır. Çünkü bir şeyi parçalara ayırarak bölecek kişinin önce o şeyin miktarını ölçerek tespitinde bulunması gerekir.

1.1. Sebr ve Taksim İstilâhî Tanımı

Her ilmî disiplin, sebr ve taksim yöntemini geliştirdiği metoda uygun olarak farklı şekillerde tanımlamıştır.¹⁸ Bu yöntemi farklı ilim dalları kendi kural ve kâidelerinin ispatında akli istidlal ve çıkarım vasıtası olarak kullandığı için kuşatıcı bir tanım yapmak zor gözükmemektedir. Zerkeşî, (öl. 794/1392) sebr ve taksim içtihat konularında etkili olduğundan her âlimin kendi ilmî çalışmalarında bu yöntemi kullandığını, bundan dolayı fıkıh usûlündeki kullanımının kelam, mantık ve benzeri ilimlerdeki kullanımına tam uymadığını, hatta aynı ilmî disiplin içindeki kullanımlarının bile farklılık gösterdiğini söylemiştir.¹⁹ Bu yöntemin tarifindeki zorluklardan biri de iki farklı kavramdan oluşmasıdır. Sebr ve taksimi tanımlamak birçok şeyin lâzım ve melzûmlarıyla birlikte tasavvur ve tasdik yönünden bilinmesine muhtaçtır.²⁰

Sebr ve taksim tanımında farklı yaklaşımlar vardır. Bu kavramları birbirinden bağımsız olarak tanımlayanlar olduğu gibi her ikisini beraberce tanımlayanlarda olmuştur. Sebrî bağımsız tanımlayanlar “bir şeyin illet olup olamayacağını belirlemek ve tercih etmek” şeklinde, taksimi de “bir şeyde illet olabilecek bütün unsurları bulup bir araya getirmek” şeklinde tanımlamışlardır.²¹ Sebrî bağımsız olarak tanımlayanlardan Şinkîtî, (öl. 1974) “vasıflar içinden illet olmaya elverişli olanı bulup tercih etmek” şeklinde tanımlamıştır.²² Bazıları sebrin iptal yönünü öne çıkararak “bir şeye illet olmaya elverişli vasıflar içinden illet olabilecek bir vasfı tercih edip diğerlerini iptal etmek” şeklinde tanımlamışlardır.²³ Taksimi sebrden bağımsız olarak tanımlayanlar da farklı yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Taksim en genel tanımı “vasıflar içinden illet olmaya elverişli olanın seçilip tercih edilmesi için illet olabilecek her şeyi derleyip toplayarak bir araya getirmek” şeklindedir.²⁴

Sebr ve taksim için yapılan bağımsız tanımlamalara bakıldığında aslında bu tanımların birbirinden bağımsız olmadıkları anlaşılır. Sebr, illet olabilecek vasıfların belirlenmesini (hasrı) gerekli kıldığı gibi hasır da bu vasıfların taksim ve tefrik edilmesini gerekli kılmakta-

¹⁶ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Halil Aytânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1433/2010), “ksm”, 404.

¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “ksm”, 12/103.

¹⁸ Kadhânî, *es-Sebr vet-taksîm*, 113-114.

¹⁹ Bedruddîn b. Muhammed Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Babru'l-mubîd*, thk. Ömer el-Eşgar vd. (Kahire: Dâru's-Safve, 1413/1992), 5/229.

²⁰ Kadhânî, *es-Sebr vet-taksîm*, 65-70.

²¹ Abdülkerîm b. Ali en-Nemle, *el-Mübezzeb fî ilmi usûli'l-fıkıh* (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1420/1999), 5/206.

²² Muhammed el-Emin b. Muhammed eş-Şinkîtî, *Nesri'l-vürûd 'alâ şerhi's-Suû'd*, thk. Muhammed Veled Seydâ (Beyrut: Dâru'l-Minâre, 1415/1995), 2/485.

²³ Ramazân Abdülvedûd el-Lahmî, *el-Envâru's-sâtua' fî turuki isbâti illeti'l-câmia'* (Beyrut: Dâru'l-Hudâ, 1406/1986), 249.

²⁴ Şinkîtî, *Nesri'l-vürûd*, 2/526;

dır. Bu durumu göz önünde bulunduranlar sebr ve taksimi tek bir tanım içinde toplayarak şöyle demişlerdir: “Bir asılda illet olması muhtemel vasıfları ele alarak teker teker eleyip geride kalan tek illetle hüküm vermektir.”²⁵ Diğer bir tanım da şu şekildedir: “Bir konuda hükme tesir etmeye ve illet olma ihtimali bulunan bütün vasıfları araştırıp ortaya çıkardıktan sonra, illet olmaya elverişli olanı tercih edip diğerlerini iptal etmektir.”²⁶

1.2. Sebr ve Taksim Kısımları

Sebr ve taksim yöntemi, münhasır ve münteşir olmak üzere iki kısımdır. Münhasır olanda, bir şeye illet olabilecek bütün seçenekler nazarı dikkate alınır, hiçbir seçenek ihtimal haricinde bırakılmaz. Münteşir olanda ise bir şeyin illeti olarak tespit edilenlerin dışında başka seçeneklerinde bulunma ihtimali söz konusudur. Kalam ilminde daha çok münhasır sebr ve taksim yöntemi kullanılırken, fıkıh usulünde münteşir sebr ve taksim yöntemi uygulanmıştır.²⁷

Sebr ve taksim yönteminde açıklanması istenilen şeye illet olabilecek vasıflar, önce iki ya da daha fazla kısımlara bölünür. İki veya daha çok şeyin bir anda sıhhat ve fesatta yani hem doğruluk hem de yanlışlıkta birleşmeleri mümkün değildir. Bu durumda akıl ihtimalleri sırayla değerlendirmeye tabi tutar. Herhangi bir delile dayanmayan, yanlış ve fasit olan ihtimalleri teker teker saf dışı bırakır. Geriye kalan ihtimal doğru olarak kabul edilir.²⁸

1.3. Sebr ve Taksim Farklı İsimleri

Bu yöntemi kullanan fıkıh usûlü âlimleri en genel manada “sebr ve taksim” ismini vermişlerdir. Bu iki kavramı bir arda kullandıkları gibi, bazen “zikrû'l-cüz irâdetü'l-kül” kabildinden birini söyleyip her ikisini de kastetmişlerdir.²⁹ Bazı araştırmacılar, bu yöntemin uygulamasında önce taksim sonra sebr yapıldığı için isimlendirmenin de buna uygun olarak “taksim ve sebr” olması yönünde görüşler ileri sürmüşlerdir.³⁰ İbn Kudâme, (öl. 620/1223) *Ravzatü'n-nâzir*'de bu yöntemle sadece “sebr” ismini kullanırken,³¹ Ebû İshâk eş-Şîrâzî, (öl. 476/1083) sadece “taksim” ismini kullanmıştır.³² İbn Akîl, (öl. 513/1119) bu yöntemi “taksim ve mukâbele” diye isimlendirmiştir.³³

²⁵ es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed el-Curcânî, *et-Ta'rifât* (Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî, 1938), 102,103; Bekir Topaloğlu – İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 273.

²⁶ Cemâlüddîn Osmân b. Ömer el-Marûf bi İbni'l-Hâcib, *Münteha'l-vusûl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1985), 180.

²⁷ Başoğlu, “Sebr ve Taksim”, 255.

²⁸ Ali Samî en-Neşşâr, *Menâhicü'l-bahs inde müfekkiri'l-İslâm* (İskenderiye: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.), 107-108; Ramazan Altıntaş, “Delil ve Delillendirme Yöntemleri”, *Kelâm El Kütübî*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012) 323.

²⁹ Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustesfâ min İlmi'l-usûl* (Beyrut: Dâru'l-Ulûmi'l-Hadîse, ts.), 1/42.

³⁰ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs el-Karâfî, *Tenkâhi'l-fusûl fî ihtisâri'l-Mabsûl*, thk. Tâhâ Abdurraûf b. Sa'd (Kahire: Dâru'l-Fikr, 1393/1973), 398.

³¹ Muvaffakuddin İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, thk. Abdülkerîm en-Nemle (Riyad: Mekteberü'r-Rüşd, 1413/1993), 3/856.

³² Ebû İshâk Cemâlüddîn eş-Şîrâzî, *el-Liima' fî usûli'l-fıkıh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1985), 102.

³³ Ebû'l-Vefâ Alî b. Akîl el-Bağdâdî, *el-Vâzıh fî usûli'l-fıkıh*, thk. Abdullah Abülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420), 5/284.

Sebr ve taksim yöntemi, cedel ve münazara ilminde “taksim ve terdîd” ya da “terdîd ve taksim” olarak isimlendirilmiştir.³⁴ Mantıkçılar, bu yöntemi önerme çeşitlerinden şartlı ayırık önermelerden infisal-i hakiki dedikleri “eş-şartıyyetü'l-munfasıla” olarak isimlendirmişlerdir. Bu yöntemde nefiy ve ispat bir arada olduğu gibi mantık ilminde de şartlı ayırık önermede iki önermeden biri ispat edilirken diğeri nefyedilir. İkisi birden ispat ya da ikisi birden nefiy edilemez.³⁵ Gazzâlî, (öl. 505/1111) ise mantık risalelerinde bu yöntemi bazen “mîzânü't-teâ'nüd” ve “burhânü'l-hulf” olarak isimlendirmiştir.³⁶ Bu yöntem tefsirlerde daha çok en bilinen ismiyle “sebr ve taksim” olarak yer almaktadır.³⁷ Her bir ilmî disiplin bu yöntemi farklı isimlerle ele alsalar da kullanım alanları ve içerikleri birbirine yakındır.

2. Farklı İlmî Disiplinlerde Sebr ve Taksim Yöntemi

Sebr ve taksim yönteminin ismini kullanmadan içeriğinden ve işlevinden ilk söz edenin Cessâs (öl. 370/981) olduğu söylenmiştir.³⁸ Ancak görünen o ki İslâmî ilimlerde bu metodu öncelikle kelamcılar iddialarını delile dayandırmada ve aklî illetin belirlenmesinde kullanmışlardır. Bu metot diğer ilimlere kelamcılardan sirayet etmiştir.³⁹

Kelamda kullanılan önemli aklî istidlal metotlarından biri sebr ve taksimdir. Eş'arî, (öl. 324/935) Bâkılânî, (öl. 403/1013) Cüveynî, (öl. 478/1085) ve daha sonraki kelamcılar bu metodu bazı yönlerden eleştirirler de kullanmışlardır.⁴⁰ Eş'arî, “Allah cisimdir, yaratılmışlara benzer” diyen muarızların iddialarına sebr ve taksim yöntemini kullanarak şöyle der:

“Allah, yaratılmışlara benzeseydi, onlara ya bütün yönleriyle benzer veya bazı yönleriyle benzerdi. Birbirine benzeyen iki şeyin benzedikleri hususun aynı olması hükümünce, eğer Allah bütün yönleriyle yaratılmışlara benzeseydi, o zaman kendisinin de bütün yönleriyle yaratılmış olması gerekirdi. Şayet bazı yönlerden benzeseydi, benzediği yönüyle yaratılmış olurdu. Oysa ki muhdesin, kadîm, kadîmin de muhdes olması imkânsızdır.”⁴¹

Görüldüğü gibi Eş'arî, sebr ve taksim metoduyla istidlal ederek Allah'ın herhangi bir şeye benzemesinde iki ihtimal olabileceğini, bu ihtimaller asılsız olduğu için Allah'ın hiçbir şeye benzemediğini kanıtlamıştır.⁴² Eş'arî, “*Ey İblis! ellerimle yarattığıma saygı ile eğilmekten seni ne alıkoymdu.*”⁴³ ayetinde “Allah'ın iki eli” meselesinin açıklamasını yaparken de sebr ve taksim yöntemini kullanmıştır.⁴⁴

Bâkılânî, *Kitâbu't-tembûd*'de ‘İstidlal’ başlığı altında sebr ve taksimi açıklarken, “akıl bir şeyi iki veya daha fazla kısma ayırdığında hepsinin doğru veya hepsinin yanlış olması

³⁴ Şinkîtî, *Edvâü'l-beyân*, 4/457.

³⁵ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, 5/222.

³⁶ Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *Şifâü'l-galîl*, thk. Hamd el-Kübey'sî (Bagdâd: Mektebetü'l-İrşâd, 1390/1971), 450.

³⁷ Şinkîtî, *Edvâü'l-beyân*, 4/457.

³⁸ Başoğlu, “Sebr ve Taksim”, 36/ 255.

³⁹ Başoğlu, “Sebr ve Taksim”, 36/ 255.

⁴⁰ İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *el-Burhân fî usûli'l-fıkıh*, thk. Abdülazîm Mahmûd (Mısır: b.y., 1999), 537.

⁴¹ Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâil el-Eş'arî, *Risâle fî'l-istihşân*, thk. Richard, J. Mc Carty (Beyrut: b.y.1952), 115.

⁴² İmamoglugil, *Eş'arî'nin Kullandığı Aklî Deliller*, 69.

⁴³ Sad 38/75

⁴⁴ Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâil el-Eş'arî, *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne* (Beyrut: Dâru İbn Zeydûn, ts.) 37-38; Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâil el-Eş'arî, *el-İbâne ve usûli Ebli's-Sünne/Eş'arî Akaidi*, çev. Ramazan Biçer (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2010), 64-70.

muhaldir. Eldeki delil, ikisinden birini batıl kılınca akıl zıddının sıhhatine hükmeder. Şayet delil, bir şeyin hâdis/yaratılmış olduğunu ispat ederse kadîm/yaratılmamış olması batıl olur, kadîm olduğuna hükmederse hâdis olması batıldır.”⁴⁵ ifadelerine yer vermiştir. Bakillânî, bu yöntemi daha çok arazlar ve sıfatlar konusunda kullanmıştır. Gazzâlî, İslam itikadına dair yazdığı *el-İktisâd fi'l-İtikâd*'da sebr ve taksim yöntemini tanımlayarak İslam akâidinin dayandığı delillerden biri olduğunu söylemiştir.⁴⁶

Sebr ve taksim, fıkıh usûlünde biri dar kapsamlı diğeri geniş kapsamlı olmak üzere iki şekilde kullanılmıştır. Bu yöntem dar kapsamlı olarak şerî kıyasta illetin istinbâtı ve tespiti için kullanılır.⁴⁷ Sebr ve taksimi bu minvalde kullananlar şöyle tanımlamışlardır: “Asıl olan makîysün alyhte illet olması muhtemel bütün unsurları zikir edip, bunları bir delile dayanarak teker teker iptal edip geride kalan bir illetle hüküm vermektir.”⁴⁸

Usulcüler, sebr ve taksim yöntemini illetin ispatında delil olarak kullanırken öncelikle illet olma imkân ve ihtimali olan bütün unsurları bir araya toplayıp sınıflandırdıktan sonra her bir ihtimal ve imkânın hakikatini araştırarak gerçek illeti delilleriyle bulmaya çalışmışlardır. Böylelikle bir araya getirilen vasıflar teker teker iptal edildikten sonra illet olmaya elverişli olan bırakılarak ispat edilir. Bir hükmün illeti nass ya da icma ile sabit olmamış ise müçtehitler akli çıkarım yöntemlerinden sebr ve taksimi kullanır. Örneğin, hamr/şarabın haramlık hükmündeki illetin belirlenmesinde illet olabilecek sarhoş edicilik, renk, tat, acıcılık ve fermente olması gibi vasıflar birer birer incelenir. Sarhoş edicilik vasfının dışındakiler iptal edilir. Sonuçta şarabın haramlığındaki illetin sarhoş edicilik vasfı olduğu ispat edilmiş olur.⁴⁹

Mantıkçılar sebr ve taksim yöntemini kelimcülerin ve usulcülerin kullanımından daha dar çerçevede değerlendirmişlerdir. Mantıkçıların kullanımında sebr ve taksim, aralarında zıtlık olan şeylerin bir arada toplanması manasına olan şartlı ayrık önerme ve bu önermelerden oluşan kıyası istisnâî yani seçmeli kıyas ve hulfi kıyas şeklindedir. Gazzâlî, bu kıyas türünü “ayrık şartlı önermelerde birbirine zıt ve karşıt olan iki ya da daha çok şey bir arada değerlendirildiğinde biri ispat edilirken diğeri iptal edilir” şeklinde açıklamıştır. Gazzâlî, sebr ve taksim yöntemini şartlı ayrık önermelerden oluşan seçmeli kıyas (istisnâî) olarak isimlendirerek sahih istidlal yollarından kabul etmiştir.⁵⁰ İbn Teymiyye, (öl. 728/1328) *er-Red ale'l-mantıkyyîn* isimli eserinde şu ifadelerle yer vermiştir: “Usulcülerin “sebr ve taksim”, cedel ve münâzaracıların “taksim ve terdid” diye isim verdiği akli yöntem mantıkçılar tarafından “ayrık şartlı önerme” ve bu önermelerden oluşan seçmeli kıyas diye isimlendirilir. Bu kıyasta birbirine zıt olan iki şeyden birinin iptaliyle diğeri ispat ya da birinin menfi olmasıyla diğeri müspet olduğu ispat edilir.”⁵¹

⁴⁵ Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib el-Bâkallânî, *Kitâbu tembîdî'l-evâil*, thk. Imâdüddîn Ahmed Hayder (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1414/1993), 31-32.

⁴⁶ Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-İtikâd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1409/1988), 12.

⁴⁷ Şînkîti, *Edvâü'l-beyân*, 4/458.

⁴⁸ Cemâlüddîn Osmân b. Ömer el-Marûf bi İbni'l-Hâcib, *Muhtasarü İbni'l-Hâcib* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403), 3/120.

⁴⁹ Başoğlu, “Sebr ve Taksim”, 36/ 255.

⁵⁰ Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *Mibekkü'n-nazar*, thk. Refik el-Acem (Beyrut: Dâru'l-Fikr el-Lübânî, 1994), 98.

⁵¹ Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Teymiyye, *er-Red ale'l-mantıkyyîn* (Lâhor: İdâretü Tercümânî'n-sünneh, 1972), 205.

Mantıkçılar, sebr ve taksim yönteminde bir konuyla ilgili şeyleri aklen ve zihnen iki ya da daha çok kısımlara ayırırlar. Birden çok şeyin bir anda hem (sıdık) doğrulukta hem de (kizib) yanlışlıkta birleşmeleri mümkün değildir. Ayrık şartlı önermenin cüzlerinden biri doğru olduğunda karşıtı doğru olamaz. Bu durumda fasit olan geçersiz kılınarak iptal edilir.⁵² Sebr ve taksim yönteminin uygulandığı mantıkî kıyas daha çok biri hamliyye (yüklemlî) diğeri şartiyye-i munfasıla (ayrık şartlı) önermelerden oluşan seçmeli (istisnâî) kıyas formunda gerçekleşir. Bu tür kıyasların sonucu da yine yüklemlî (hamlî) önermedir. Örneğin, “Sayı ya çift ya tektir. Fakat çifttir. Öyleyse, tek değildir”. Diğer bir örnek de Alem ya hadistir ya kadimdir. Fakat hadistir. Öyleyse kadim değildir.⁵³

Bazı mantıkçılar, sebr ve taksim yöntemini, iktirânî (kesin) ve istisnâî (seçmeli) kıyaslardan oluşan hulfî (karma) kıyas ile uygulamışlardır. Bu kıyas türü, “neticenin doğruluğu, bir şeyin nakizinin/karşıtının iptal edilmesiyle elde edilen kıyas” şeklinde tanımlanmıştır. Bir başka ifadeyle, neticenin karşıtının yanlış olduğu ispat edilince, neticenin doğruluğu ispat edilen kıyas türüdür.⁵⁴ Ahmet Cevdet Paşa (öl. 1895) hulfî kıyasa şu örneği vermiştir: Bir şeyin kendini yoktan var edemeyeceği hükmünü ispatlamak için öncelikle bunun karşıtı olan “bir şey kendini yoktan var eder.” hükmünü ispat etmek gerekir. Bu durumda ispat edilmek istenen hükmün karşıtı kanıtlanamazsa, iddia edilen hüküm doğru olur. “Bir şey kendini yoktan var eder.” hükmü doğru olmayınca, “Bir şey kendini yoktan var edemez.” hükmü doğru olur. Çünkü bir şey, kendini yoktan var edebilmesi için önceden yok iken kendiliğinden var olması gerekir. Bir şeyin yok iken kendiliğinden var olması batıl ve imkânsız olunca, bir şeyin kendini yoktan var etmesi de mümkün değildir.⁵⁵

Cedel ve münâzara ile meşgul olanlar da sebr ve taksim yöntemini “terdîd ve taksim” diye isimlendirerek aklî istidlal yollarından biri olarak kullanmışlardır. Onların bu yöntemi kullanmaktaki maksatları tartışma konusu olan şeydeki sahih ve sadık olan delili fasit ve batıl olandan ayırmaktır. Cedelciler bir tartışma konusu olan şey hakkındaki bütün seçenekleri bir araya getirip fasit ve batıl olanları iptal ederler. Bu durumda seçeneklerden hepsi batıl olabileceği gibi bir kısmı sahih bir kısmı da batıl olabilir.⁵⁶ Cüveynî, sebr ve taksimi, iki ya da daha çok ihtimali olan bir şeyin biri hariç diğer bütün ihtimallerini iptal etmek ya da tartışılan konuyla ilgili muhalif tarafından serdedilen delilin nakizini ispatlamak olarak tanımlamıştır.⁵⁷ Cedelcilerin bu kullanımı usulcülerin ve mantıkçıların kullanımından biraz daha farklı durmaktadır. Şinkîti, cedelcilerin kullandığı sebr ve taksim yönteminin daha faydalı ve daha etkili olduğunu savunmuştur.⁵⁸

Sebr ve taksim kelimeler, fıkıh usûlü, mantık ve cedel gibi yöntem bilimlerinde aklî istidlal yollarından biri olarak kullanıldığı gibi sarf ve nahiv gibi dilbilimlerinde de kullanılmıştır. Ebü'l-Berekât el-Enbârî, (öl. 577/1181) sebr ve taksimi iki şekilde kullanmıştır. Birincisi,

⁵² Neşşâr, *Menâhicü'l-Bahs*, 107-108.

⁵³ Ya'kûb b. Abdülvehhâb, *Turuk'u'l-istidlâl ve mukaddimâtib'inde'l-menâtuka ve'l-usûliyyîn* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1421/2001), 129.

⁵⁴ Ebü's-Senâ Sirâcüddîn Mahmûd el-Urmevî, *Metâliu'l-envâr* (İstanbul: b.y.1277), 247.

⁵⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Mi'yâr-ı Sedâd* (İstanbul: Karabat ve Kasbar Matbaası, 1303), 80.

⁵⁶ Ebu'l-Velid el-Bâci, *el-Minhâc fî tertîbi'l-hicâc*, thk. Abdülmecid Türki (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001), 28-29.

⁵⁷ İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *el-Kâfiye fî'l-cedel*, thk. Hüseyin Mahmûd (Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî, 1399/1979), 373.

⁵⁸ Şinkîti, *Edevâü'l-beyân*, 4/458-460.

bir konudaki muhtemel bütün seçenekleri bir araya getirip hepsini iptal etmektir. Bütün ihtimaller iptal olunca iddia edilen şey de iptal edilmiş olur. Bu kullanıma, nahiv ilminde “inne ve kardeşleri” olarak isimlendirilen edatlardan “lâkinne” edatının haberine “lâm” dahil olup olamayacağını örnek vermiştir. Lâkinne’nin haberine “lâm” dahil olursa ya tekit için ya kasein için olur. Tekit olması mümkün değildir. Çünkü tekit “inne” edatına uygundur. “Lâkinne”de tekit anlamı yoktur. “Lâm” kasein içinde de olamaz. Çünkü kaseinin cevabı “inne” ile olur “lâkinne” ile olamaz. Sonuç olarak her iki ihtimal birden batıl olunca “lâkinne’nin haberinde lâin bulunur” iddiası da batıl olmuştur.⁵⁹

Enbârî’nin sebr ve taksimi ele aldığı ikinci şekil, hükmün kendisiyle ilgili olduğu seçeneklerin tamamını sayıp içlerinden hükmü ispat edecek olanı bırakıp diğerlerini iptal etmektir. Bu kısma, tam müceb kelamda müstesnanın i’râbının zorunlu olarak nasb olmasını örnek vermiştir. قام القوم إلا زيدا örneğinde müstesnanın zorunlu olarak nasb olmasında etkili olabilecek hususlar, ya cümlenin başında gelen fiil, ya istisnâ edatı olan “illâ”, ya illâ edatının “in” ve “lâ” dan mürekkep olması, ya da illâ edatından sonra “enne” edatının takdir edilmesidir. Enbârî, bu ihtimallerden birincisi dışındakileri delilleriyle iptal ettikten sonra birinci ihtimali ispat ederek “müstesnanın nasbında etkili olan amil cümlenin başındaki fiildir” hükmünü ispat etmiştir.⁶⁰ Dil bilimciler sebr ve taksim yöntemini nahiv ilminde kullandıkları gibi sarf ilminde de kullanmışlardır.⁶¹

3. Ulûmü’l-Kur’ân Eserlerinde Sebr ve Taksim Yöntemi

Sebr ve taksim yönteminin Kur’ân’ın tefsirinde kullanılıp kullanılmaması hususu ulûmü’l-Kur’ân eserlerinde farklı değerlendirilmiştir. Râgıb el-İsfahânî, *Mukaddimetu câmi’i’t-tefâsîr* isimli eserinde “Kur’ân’ın ihtiva ettiği deliller ve burhanlar” başlığı altında kelimelerin ve mantıkçıların geliştirdiği aklî istidlâl yöntemlerini karmaşık ve anlaşılması zor bir metot olarak değerlendirmiştir. Aklî yöntemlerin Kur’ân’ın anlaşılmasını daha da zorlaştıracığı tezin-den hareketle, Kur’ân’ın ihtiva ettiği bütün burhanların, tanımlamaların ve kanıtlanma yöntemlerinin kelimelerin ve mantıkçıların vazî‘ ettiği aklî istidlâl yöntemiyle değil, Arapların adetleri ve dil yöntemleri ile olduğunu söylemiştir.⁶² İsfahânî’nin bu görüşleriyle aklî istidlâl yöntemlerinden olan sebr ve taksimin tefsirde kullanılmasına mesafeli durduğu söylenebilir.

Zerkeşî, *el-Burbân*’da İsfahânî’nin görüşlerini tekrarladıktan sonra, Kur’ân’ın anlaşılmasında cedel ilminin önemine yer verdiği otuz üçüncü başlıkta, kelimelerin kullandığı hudûs delili, temânu‘ delili, kıyâsu’l-i‘âde ‘ale’l-ibtidâ ve benzeri aklî çıkarım yöntemlerine değinse de sebr ve taksim yöntemine değinmemiştir.⁶³

Tefsir ilminin tümel/küllî kurallara dayanan müstakil bir ilim dalı olduğu görüşünü savunan Süleyman el-Kâfiyeci, (öl.879/1474) *et-Tefsîr fî kâvâidi ilmi’t-tefâsîr* isimli eserinde müfessirin bilmesi gereken ilimleri lafzî, aklî ve vehbî olmak üzere temelde üçe ayırmıştır.

⁵⁹ Ebü’l-Berekât Kemâlüddin Abdurrahmân b. Muhammed el-Enbârî, *el-İgrâb fî cedeli’l-i’râb ve Lüman’l-edille*, thk. Saîd el-Efgânî (Dımeşk: Matbaatü’l-Câmia’ti’s-Sûriyye, 1377/1957), 127.

⁶⁰ el-Enbârî, *el-İgrâb fî cedeli’l-i’râb*, 128-129.

⁶¹ Nesîbe Abdülhamîd el-Mevâcîde, *el-İstidlâl bi’s-sebr ve’t-taksîm ‘inde’n-nubât ve’s-sarfîyyîn* (Mu’te: Câmia’tü Mu’te, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 57-70.

⁶² Ebu’l-Kâsım er-Râgıb el-İsfahânî, *Mukaddimetu câmi’i’t-tefâsîr*, thk. Ahmed Hasan Ferhat (Kuveyt: Dâru’d-Da’ve, 1984/1405), 75-76.

⁶³ Zerkeşî, *el-Burbân*, 2/24-27.

Bunları detaylandırırken müfessirin bilmesi gereken aklî ilimleri, “aklî istidlal yollarını, kesin kanıtlama yöntemi olan burhanları, kıyas yöntemini, bir konuda farklı seçenekler içinden birini tercih edip diğerlerini iptal etmek manasında kullanılan sebr ve taksimi, tanımlama yöntemlerini ve aklî ve zannî şeyler arasındaki farklılıkların bilinmesi” şeklinde açıklamıştır.⁶⁴ Kâfiyeci, sebr ve taksimi müfessirin bilmesi gereken ilimler arasında sayarak bu yöntemin Kur'ân tefsirindeki önemine dikkat çekmektedir.

Süyûtî, (öl. 911/1505) *el-İtkân*'da altmış sekizinci bölümde *Cedelü'l-Kur'an/Kur'ân'da Cedel Üslûbu* konusunu ele almıştır. Zerkeşî'nin İsfahânî'den nakletti görüşleri olduğu gibi naklettikten sonra mezheb-i kelâmî, burhân-ı temânu' iscâl, münâkaza ve benzer aklî delillerle birlikte sebr ve taksim yöntemini de zikretmiştir. Kur'ân'ın kullandığı cedel yöntemlerinden birinin de sebr ve taksim olduğunu söyleyen Süyûtî, bu yöneme En'âm sûresi 6/143-144. ayetleri örnek vermiştir.⁶⁵

Menna' el-Kattân (ö. 1999) *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân* isimli eserinde *Tartışma Üslûbunda Kur'ân'ın İzlediği Yol* başlığı altında Kur'ân'ın her seviyeden insanın anlayabileceği deliller ve burhanlar içerdiğini, fazla akıl yürütmeye ihtiyaç duyulmadan birçok şüpheyi ortadan kaldırdığını söylemiştir. Kur'ân'ın kendine ait cedel yönteminde mantıkçıların ve kelamcılarının kullandığı aklî kıyas ve istidlâl yöntemlerinden hiçbirinin bulunmadığını dile getirmiştir.⁶⁶ Kattân, kelamcılarının ve mantıkçıların kullandığı aklî yöntemlerin Kur'ân'da yer almadığını ileri sürse de Kur'ân'da yer alan münazara yöntemlerini sayarken aklî çıkarım yöntemlerinden biri olan sebr ve taksime de yer vermiştir.⁶⁷ Görünen o ki Kattân, hem Kur'ân'ın kullandığı cedel ve münazara yöntemlerinde aklî çıkarım yöntemi yok diyor hem de sebr ve taksimi münazara yöntemlerinden sayarak kendi içinde tutarsız bir görüş ortaya koyuyor.

4. Sebr ve Taksim'in Kur'ân'a Dayandırılması

İslami ilimler geleneğinde başlangıçtan beri kendisine ihtiyaç duyulan ilimler kendi meşruiyetlerini ve güvenilirliklerini artırmak için kendilerini doğrudan ya da dolaylı olarak Kur'ân'a dayandırma ihtiyacı hissetmiştir. Bu meşruiyet sorunu aklî ilimler ve yöntemler içinde vaz geçilmez bir durumdur. Bu bağlamda sebr ve taksimin meşruiyeti de Kur'ân'a dayandırılmış ve bazı ayetler referans olarak kullanılmıştır.

Aklî yöntemlerden biri olan sebr ve taksime Kur'ân'dan en çok referans gösterilen ayetlerden biri el-En'âm 6/143-145. ayetlerdir.⁶⁸ Cahiliye dönemi müşrik Arapları batıl

⁶⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleymân el-Kâfiyeci, *Kitâbü't-teysîr fî kavâidi ilmi't-tefsîr*, çev. İsmail Cerrahoğlu (Ankara: AÜF Yayınları, 1974), 12.

⁶⁵ Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Ali (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006), 2/346-347.

⁶⁶ Menna' el-Kattân, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.), 293-294.

⁶⁷ Kattân, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, 298-299.

⁶⁸ “Koyundan iki, keçiden iki olmak üzere sekiz eş. De ki: “O, bunlardan iki erkeği mi, iki dişiyi mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerinde ki yavrularını mı haram kıldı? Eğer doğrusanız bana bilerek söyleyin.” ve deveden iki, sığırdan iki ... De ki: “O, bunlardan iki erkeği mi, iki dişiyi mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerinde ki yavruları mı haram kıldı? Yoksa Allah'ın size böyle buyurduğuna şâbit mi oldunuz?” Bilgisizce insanları saptırmak için Allah hakekâta yalan uydurandan daha zalimi kimdir! Allah o zalimler topluluğunu asla doğru yola iletmez. De ki: “Bana vahyedilende, murdar et (meyte) veya akatılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Al lah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimse için yasaklanmış bir şey bulamıyorum. Ama biri zanda kalırsa, haksızlığa sapmadıkça, sınırı aşmadıkça (yiyebilir). Çünkü rabbın bağışlayan ve esirgeyendir.” Kur'an Yolu Meâlî, çev. Harettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020). el-En'âm 6/143-144-145.

inançlarıyla bazı hayvanların etlerinin yenilmesini kendilerine haram kılarak bunun Allah'ın hükmü olduğunu iddia etmişlerdir. Müşriklerin ileri sürdükleri bu sekiz çift hayvanın neler olduğu sebr ve taksim yöntemiyle sıralanıp her biri hakkında kendilerinden delil istenmiş ve haramlık iddiaları teker teker çürütülmüştür.⁶⁹ Sebr ve taksimin Kur'an'daki referanslarından bir diğeri de Meryem 19/77-78. ayetleridir.⁷⁰ Bu ayetlerde müşriklerden Âs b. Vâil'in iddialarının asılsız olduğu sebr ve taksim yöntemiyle ispat edilmiş, onun iddia ettiği şeylerin Allah'a iftira olduğu açıklanmıştır.⁷¹ Sebr ve taksim yönteminin Kur'an'daki kullanımlarına diğeri bir ayet, et-Tûr 52/35. ayettir.⁷² Bu ayette insanın yaradılışıyla ilgili ihtimaller sebr ve taksim yöntemiyle sıralanıp, Allah Teâlâ'nın yaratması dışındaki ihtimaller iptal edilerek geçersiz kılınmıştır.⁷³

Sebr ve taksim yönteminin hüccet olup olamayacağı konusunda da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Özellikle fıkıh usûlü açısından bazı usûlcüler kendisinde hasr ve iptalin katî olması durumunda bu yöntemin aklî, şerî ve amelî konularda kesin delil olduğunu söylemişlerdir. Ancak Fahreddin er-Râzî, (öl. 606/1210) sebr ve taksimin şerî konularda hüccet olmasının diğeri alanlara nispetle daha az olduğunu söylemiştir.⁷⁴ Hanefî usûlcüler, sebr ve taksimdeki iptalin nass ya da icma ile sabit olması halinde şerî konularda hüccet olduğunu söylemişlerdir.⁷⁵ Cessâs, (öl. 370/981) Bâkılânî, Cüveynî gibi usûlcüler, illetin tespitinde aslın muallel olduğuna dair ittifak olması halinde sebr ve taksimin hüccet olacağını bildirmişlerdir.⁷⁶ Gazzâlî, aslın muallel olması hususunda ittifak olduğunda sebr ve taksim zan ifade etse de fikhî konularda yeterli bir delil olacağını söylemiştir.⁷⁷

Diğeri taraftan bazı ulema zanna dayanan sebr ve taksimin aklî konularda hüccet olamayacağını ileri sürmüşlerdir.⁷⁸ Âmidî, (öl. 631/1233) sebr ve taksim yönteminin zannî olduğu için kesin bilgi ifade edemeyeceğini ve akliyyâtta delil olamayacağını söylerken, şerî konularda hüccet olabileceğini savunmuştur.⁷⁹ Zerkeşî, *el-Babru'l-muhît*'te Malîkî fıkıhçı Kurtubî'den (öl. 656/1258) naklen sebr ve taksimin mutlak manada delil olamayacağını, ancak illetin açıklanmasında ve vasfın illet olmasının açığa çıkarılmasında yardımcı unsur olabileceğini söylemiştir.⁸⁰ Sebr ve taksimde hasr ve iptal kesin delillere dayanırsa kendisiyle ulaşı-

⁶⁹ İbn Âşûr, *et-Tabrîr ve't-tenvîr*, 8/131-133.

⁷⁰ "Ayetlerimizi inkâr eden ve "Mutlaka bana mal ve evlât verilecektir" diyen adamı gördün mü! O, gaybı mı biliyor, yoksa Allah'ın katından bir söz mü aldı?", Meryem 19/77-78.

⁷¹ Şinkîtî, *Edvâü'l-beyân*, 4/456-461.

⁷² "Acaba onlar herhangi bir yaratıcı olmadan mı yaratıldılar yoksa kendileri mi yaratıcıdır?", et-Tûr 52/35.

⁷³ Necmüddin Süleyman b. Abdülkavî et-Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâbiyye*, thk. Ebû Âsım Hasen b. Abbâs (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1423/2002), 3/287.

⁷⁴ Fahrüddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *el-Mahsûl fî ilmi usûli'l-fıkıh*, thk. Tâhâ Câbir Feyyâz (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1992), 5/217.

⁷⁵ Sa'düddin Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *Şerhu't-Telhîb fî usûli'l-fıkıh* (Beyrut: Dâdu'l-Kürübî'l-İlmiyye, ts.), 2/77.

⁷⁶ Başoğlu, "Sebr ve Taksim", 36/ 255.

⁷⁷ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 2/233-234.

⁷⁸ Râzî, *el-Mahsûl*, 5/219.

⁷⁹ Seyfüddin Alî b. Muhammed es-Sa'lebî, *Gâyetü'l-merâm*, thk. Hasan Mahmûd Abullatîf (Kahire: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1971), 153-154.

⁸⁰ Zerkeşî, *el-Babru'l-muhît*, 5/225; Sebr ve taksim yönteminin hüccet olup olmaması konusunda daha geniş bilgi için bakınız, el-Kadhânî, *es-Sebr ve't-taksîm ve eserubu fî't-takî'di'l-usûli*, 248- 275.

lan sonuçta kesin olur. Fakat hasr ve iptalden biri kesin diğeri zannî ya da her ikisi birden zannî olursa sebr ve taksim de zannî olur.⁸¹

5. Müfessirlerin Sebr ve Taksim Yöntemini Kullanmaları

İlahî vahy olan Kur'ân'da Allah Teâlâ'nın muradını anlamaya çalışma çabalarının tümünü kapsayan tefsir, nüzul süreciyle eş zamanlı başlamıştır. Hz. Peygamberden sonra sahabe ve tabiîn Kur'ân'ı anlama ve tefsir etme çalışmalarını öncelikle rivayete dayalı bir anlayışla sürdürürken zuhur eden bazı problemlerin çözümünde zaman zaman kendi rey ve içtihatlarını kullanmışlardır. Sahabeyle başlayan bu ikili tefsir faaliyeti daha sonraki dönemlerde rivayete dayalı ehl-i hadis ve dirayete dayalı ehl-i rey ekollerinin başlangıcını temsil etmiştir.⁸² İlk dönem dirayet tefsiri daha çok dil merkezli izahlara dayanırken İslam coğrafyasının genişlemesine paralel olarak fikhî, kelimî ve siyasî ihtilafların çoğalmasıyla dirayet tefsirinin alanı da buna bağlı olarak genişlemiştir. Akli istidlale dayanan felsefe ve mantık gibi ilimlerin yaygınlaşmasıyla Kur'ân yorumunda daha farklı yönelişler gündeme gelmiştir. Özellikle Gazzâlî sonrası dönemde Fahreddîn er-Râzî'nin tefsir anlayışında bu yönelişler kendini bariz bir şekilde göstermiştir. Müfessirlerin dirayet tefsirinde filolojik izahların yanı sıra akli istidlal metotlarını da kullanmaları, daha çok tevil alanını genişletmek, ilmî hakikatleri ispat etmek ve muarızları ilzam etmek gibi maksatlara yöneliktir.

Daha çok kelamcılarının, fıkıhçıların, mantıkçıların ve münazaracıların kullandıkları akli istidlal yollarından biri olan sebr ve taksim yöntemi birçok müfessir tarafından Kur'ân yorumunda başarılı bir şekilde uygulanmıştır.

Bu bölümde sebr ve taksim yönteminin müfessirler tarafından nasıl uygulandığı seçilen bazı ayetler özelinde gösterilmeye çalışılacaktır. Bu hususta ilk örnek, müşriklerin Allah'a iftira ederek bazı hayvanları kendilerine haram kılmalarındaki⁸³ tutum ve uygulamalarının hepsinin geçersiz ve batıl olduğunun ispat edildiği ayetlerdir. Necmüddîn et-Tûfî, (öl. 716/1316) Süyûtî, Şinkîti, Elmalılı (öl. 1942) ve İbn Âşûr (öl. 1973) gibi müfessirler Kur'ân'ın kullandığı akli istidlal yöntemlerinden biri olan sebr ve taksim En'âm suresi 143-144. ayetlerinde en güzel şekliyle uygulandığını söylemişlerdir.

“Koyundan iki, keçiden iki olmak üzere sekiz eşi de (yaratandır.) De ki: “O, bunlardan iki erkeği mi, iki dişiyi mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerindeki yavrularını mı haram kıldı? Eğer doğrusanız bana bilerek söyleyin.” ve deveden iki, sığırda iki. De ki: “O, bunlardan iki erkeği mi, iki dişiyi mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerindeki yavruları mı haram kıldı? Yoksa Allah'ın size böyle buyurduğuna şâbit mi oldunuz?” Bilgisizce insanları saptırmak için Allah hakkında yalan uydurandan daha zalimi

⁸¹ Muhammed el-Emîn b. Muhammed eş-Şinkîti, *Edvâü'l-beyân fî tîzâbi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân* (Cidde: Dâru 'Ale-mi'l-Fevâid, ts.), 4/457-460.

⁸² Süyûtî, *el-İtkân*. 2/193; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 72.

⁸³ Cahiliye dönemi Arapları bazı hayvanları putlara adayarak onlardan yararlanmayı haram kılmışlardı. Bunlar: “Bahîre”, “Sâibe”, “Vasîle ve “Hâm” dir. “Bahîre” beşincisi erkek olmak üzere beş batın doğuran deve; “Sâibe” bir kimsenin yakalandığı hastalıktan kurtulduğu takdirde “Bahîre” yapmayı adadığı deve, Kuzuların, dişili erkekli ikiz olmaları hâlinde dişinin hürmetine, erkeği de kurban etmeyip “Vasîle” adıyla salverirlerdi. “Hâm”, on nesil dışı develeri dölleyen erkek deve demektir. Müşriklerin bu batıl inanışları Mâide suresi 103. ayette reddedilmiştir. *“Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâm ile (diye bazı hayvanların işaretlenip kullanımdan alınması) ilgili bir buyruk koymamıştır. Fakat inkârcılar kendi uydurdukları yalanları Allah'a yakıştırmaya çalışıyorlar; onların çoğu akıllarını kullanmıyorlar.”* el-Mâide 5/103.

*kimdir! Allah o zalimler topluluğunu asla doğru yola iletmez.*⁸⁴ Bu ayetlerin sebebi nüzulünde şöyle denmiştir: Müşrik Araplar, Allah'a iftira ederek hiçbir gerekçeye dayanmaksızın bazı hayvanları kendilerine haram kılmışlardır. Müşriklerden Mâlik b. Avf, Hz. Peygambere hitaben "Ya Muhammed, duyduk ki sen haram olan bazı şeyleri helal kılyormuşsun" demesi üzerine, Hz. Peygamber de ona "asıl siz, Allah'ın helal kıldığı hayvanları haram kılıyorsunuz. Sizin bu haram kılmanızın gerekçesi nedir?" Erkek olduklarından mı, dişi olduklarından mı yoksa dişilerin rahminde olduklarından mı?" Bu sorular karşısında hayret ve şaşkınlığa düşen Mâlik b. Avf hiçbir cevap verememiş, Hz. Peygamber'e hitaben "sen söyle biz dinleyelim" demesi üzerine bu ayetler nazil olmuştur.⁸⁵

Allah Teâlâ, bu ayetlerde en'âm türünden hayvanların bir kısmını helal bir kısmını haram sayan müşriklerin iddialarının asılsızlığını ispatlanmak için önce taksim yoluyla bütün seçenekleri teker teker zikretmiştir. Ey müşrikler sizin bu iddialarınız ya aklî bir illete ve sebebe dayanır ya da bu konuda aklî bir sebep olmayıp tamamen taabbudî bir durumdur. Haramlık sebebi ya hayvanların erkek olmasından ya dişi olmasından ya da dişi hayvanların rahimlerinin hem erkek hem de dişiyi barındırmasındandır. Eğer sizin bu hayvanları haram kılmanız için bir sebep ve illet yoksa bu tahrimin taabbudî olması yani bu hükmü Allah'tan almanız gerekir. Bir hükmü Allah'tan almanın yolu ya önceden bir peygamberin gönderilmesiyle ya Allah'ın kelamını vasıtasız bir şekilde işitmenizle ya da Allah'ı bizzat müşahade etmenizle olur. Ya da siz bu konuda Allah'a iftira ediyorsunuz. Ey müşrikler sizin bazı hayvanları haram saymanızdaki ihtimaller bunlardan ibarettir.

Bu taksimden sonra söz konusu seçeneklerden hangisinin gerçek sebep olduğunun anlaşılabilmesi için sebr yöntemi uygulanmıştır. Sahih bir sebr yöntemiyle söz konusu sebeplerin hepsinin batıl ve geçersiz olduğu ispat edilmiştir. Eğer haramlık sebebi hayvanın erkek olmasıysa, bütün erkek hayvanların haram olması gerekir. Eğer dişi olmasıysa bütün dişilerin haram olması gerekir. Yok eğer dişi hayvanların rahmi ise rahimler hem erkek hem dişi hayvanları barındırdığı için hepsinin haram olması gerekir. Bütün bunlar haramlık sebebi olamaz. Hepsi batıldır. Ayetlerde "De ki: O, bunlardan iki erkeği mi, iki dişiyi mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerindeki yavrularını mı haram kıldı? Eğer doğruysanız bana bilerek söyleyin." kısmı bu iddiaların geçersizliğine işaret etmektedir.

Eğer iddia ettiğiniz haramlık bu sebeplere dayanmıyorsa Allah'tan almanız gerekir. Allah'tan almak ya peygamber vasıtasıyla ya da vasıtasız bir şekilde işitmenizle ya da Allah'ı bizzat müşahade etmenizle olur. Daha önceden size bir peygamber gönderilmediği gibi bunu bizzat Allah'tan işitmeniz de mümkün değildir; zaten sizin böyle bir iddianız da yoktur. Ayetlerdeki "Yoksa Allah'ın size böyle buyurduğuna şahit mi oldunuz?" kısmı bu ihtimallerin de geçersiz olduğunu ifade etmektedir. Bütün bu ihtimaller içinde geriye kalan, müşriklerin bazı hayvanları haram saymalarında Allah'a iftira etmeleridir. Hiçbir aklî ve şerî delil olmadan Allah'a iftira etmek en büyük zulüm ve en büyük yalandır. 144. ayetin sonundaki "Bilgisizce insanları saptırmak için Allah hakkında yalan uydurandan daha zalimi kimdir! Allah o zalimler topluluğunu asla doğru yola iletmez." kısmı bunu ifade etmektedir.⁸⁶ Sonuç olarak "De ki: Bana vahyedilende, yiyecek kimse için murdar et (meyte) veya akatılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendi-

⁸⁴ el-En'âm 6/143-144.

⁸⁵ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979), 3/2072.

⁸⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, 2/346-347.

sidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka yasaklanmış bir şey bulamıyorum..."⁸⁷ ayeti müşriklerin iddia ettiği haramlığın asılsız olduğunu açıklamıştır.⁸⁸

İmam Mâtürîdî, (öl. 333/944) bu ayetlerdeki sebr ve taksim yöntemini insanda meydana gelen ilimler üzerinden yürütmüştür. Müşriklerin bazı hayvanları haram kılmalarında kitaba, peygambere ve akli istidlale dayanan ilimleri yoktur. Mâtürîdî, sebr ve taksimi uygularken, ilimleri akla dayalı istidlali ilim, duyulara dayalı müşâhede ilmi ve vahye dayalı semî ve haberî ilim olmak üzere üçe taksim etmiştir. Bu taksimden sonra bazı hayvanları haram kılma konusunda hangi ilmin bulunup bulunmadığını sebr yöntemiyle şöyle açıklamıştır: Müşriklerin bazı hayvanları haram kılmalarında dayandıkları akli istidlale dayalı ilimleri olmadığı gibi müşahedeye ve vahye dayanan ilimleri de yoktur. Sonuç olarak müşriklerin bütün iddiaları batıldır.⁸⁹ Benzer yorumları diğer müfessirlerde yapmışlardır.⁹⁰

Elmalılı, bu ayetlerdeki sebr ve taksimi anlatırken “ezvâcî semâniyenin hillini ispat ve tefhim için burada pek güzel bir tahric ve tenkîhi menat usulü gösterilmiştir.” dedikten sonra sebr ve taksim yöntemini fıkıh usulü açısından şu şekilde değerlendirmiştir:

“(Bu ayetlerde) **evvelâ** ezvaci semaniye diye bir ihsâ, **saniiyen** koyun, keçi, ibil ve bakar olmak üzere dört cins, mertebe-i münasebet ve mücanesetlerine göre ikişer ikişer tasnif, **salisen** her sınıf çiftten illet-i hürmet olması muhtemil bulunan evsafı zatiyyelerini zükûret ve ünûset veya iştimali rahim olmak üzere hasr-ü istikra, **rabian** bunların hiç biriyle hürmetin münasebet ve mülayemeti vücuden veya ademen telâzümü, deveranı, ittîrad ve in'ikâsı olmadığını bilbedâhe irae ederek hiç birinde hilkaten illeti hürmet bulunmadığını ve binaenaleyh ne erkeğinin ne dişisinin haram olmadıklarını ispat eylemiştir ki işte ilmi usulde tafsil bulunduğu üzere bir müçtehidin kıyası fikhî ile bilictihat isbatı ahkam edebilmesinin esas böyle tahric ve tenkîhi menattır.”⁹¹

Sebr ve taksim yöntemini tefsirde en iyi uygulayan müfessirlerin başında Fahreddîn er-Râzî gelmektedir. Yâkût el-Hamevî (öl. 626/1229) Râzî'nin bu konudaki maharetini şu sözleriyle ifade etmiştir: “Sebr ve taksim yöntemini eserlerinde en etkili kullanan Razi'dir. Bu konuda kendisini hiç kimse geçememiştir.”⁹² Razi, tefsirinde sebr ve taksim yöntemini sıfatlar konusunda muarızlarını reddetmek için kullanmıştır. *أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ* “Acaba onlar bir yaratıcı bulunmadan mı yaratıldılar, yoksa yaratıcı kendileri midir?”⁹³ ayetinde Allah'ın varlığını ve yaratma kudretini inkar edenlerin inkarları reddedilmiştir. Râzî, inkarcıla-

⁸⁷ el-En'âm 6/145.

⁸⁸ Tûfî, *el-İşârâtü'l-ilâhiyye*, 2/197-198; Muhammed el-Emîn b. Muhammed eş-Şinkîtî, *el-Azbu'n-nemr min mecâlisi's-Şmkâtî* (Kahire: Dâru İbn Affân, ts.), 2/726-727.

⁸⁹ Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü eblî's-sünne*, thk. Fâtma Yûsuf el-Haymî (Beirut: Müessesetü'r-Risâle Nâsirün, 1425/2004), 2/184-185.

⁹⁰ Ebû Cafer Muhammed b. Hasen et-Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Habîb (Beirut: Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, ts.), 4/300-301; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesûd el-Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. (Riyad: Dâru Tayyibe, 1409/1989), 3/197; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006), 9/70; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, thk. Abdurrahman Umeyre (Beirut: Dâru'l-Vefâ, ts.), 2/239-240; Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr* (Mısır: Matbaatü'l-Menâr, 1328), 8/142-145; İbn Âşûr, *et-Tabrîr ve't-temvîr*, 8/128-129.

⁹¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/2072-2073.

⁹² Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsân Abbâs (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1414/1993), 6/2586-2587.

⁹³ et-Tûr 52/35.

rın batıl inancını iptal sadedinde sebr ve taksim yöntemini şu şekilde uygulamıştır: Yaratıcının varlığını kabul etmemek ya kâinatın yaratılmış olduğunu reddetmekle olur. Bu durumda kâinat mümkün varlık olamaz. Ya da kâinat kendiliğinden var olması mümkün olur. Bu durumda mümkün varlığın başkasına muhtaç olmadan var olması gerekir. Ya da kâinatı ya kendilerinin ya da bir yaratıcının yaratması lazım gelir. Bu taksimde gerçek illetin ne olduğunu tespit için her bir iddiayı değerlendirerek ilk iki illetin muhal olup üçüncüsünün de acziyeti ifade ettiğini söyleyip sonuçta kâinatın yaratıcının Allah olduğu sabit olmuş olur.⁹⁴

Râzî, hâdisatın yaratılmasının كُنْ emrine muhtaç olup olmadığını açıklarken بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ “O, göklerin ve yerin eşi benzeri olmayacak şekilde yaratıcısıdır; bir şeyin olmasını dilediğinde ona “ol” der, hemen olurur.”⁹⁵ ayetinin tefsirinde sebr ve taksim yöntemini kullanmıştır. Allah Teâlâ yaratılmışların ihdasını “كُنْ” emrine bağlamıştır. Bu durumda “كُنْ” emrinin yaratılmışlardan önce olması gerekir. Yaratılmışlardan önce olanın da yaratılmış olması gerekir. Fakat gerçekte “كُنْ” emrinin kadim olması caiz olmadığı gibi muhdes olması da caiz değildir. Çünkü her bir mahluk “كُنْ” emrine muhtaç olsa “كُنْ” emri de muhdes olacak. Bu durumda muhdes olan “كُنْ” başka bir “كُنْ” emrine muhtaç olup teselsül ve devir lazım gelecektir. Bu iki durum muhal ve batıl olunca sonuç olarak hadisatın/yaratılmışların yaratılması “كُنْ” emrine bağlı olması gerekmez.⁹⁶ Bu ayetlerde olduğu gibi Râzî, tefsirinin birçok yerinde sebr ve taksim yöntemini yorum vasıtası olarak kullanmıştır.⁹⁷

Yirminci yüzyılın önemli müfessirlerinden Şinkîti, sebr ve taksimi gerek *el-‘Azbü’n-nemîr*’de gerekse *Edvâü’l-beyân*’da bütün yönleriyle incelemiştir. Özellikle *Edvâü’l-beyân*’da Meryem suresi 78. ayetin tefsirinde sebr ve taksim tanımlarını, cedel alimlerinin, fıkıhçıların ve mantıkçıların bu yöntemi nasıl kullandıklarını ve bu kullanımlar arasındaki farkları açıklamıştır. İsminden de anlaşılacağı üzere iki aşamadan oluşan bu yöntemde öncelikle konuyla ilgili bütün seçenekler bir arada toplanır ki bu işlem fıkıhçılara ve cedelcilere göre taksim, mantıkçılara göre kazıyye-i şartıyye-i munfasıla yani ayrık şartlı önerme diye isimlendirilir. İkinci aşamada ise bir araya getirilen seçeneklerden hükme sebep ve illet olabilecek olanı seçip tayin edebilmek için her bir vasıf teker teker incelenerek batıl ve fasit olanlar iptal edilip sahih olan bırakılır. Bu ikinci işlemi fıkıhçılar sebr, cedelciler terdîd, mantıkçılar ayrık şartlı önermeden istisnâ yani kıyas-ı istisnâi/seçmeli kıyas diye isimlendirmişlerdir.⁹⁸

Şinkîti, sebr ve taksim tanımlarından sonra أَطَّلَعَ الْعَيْبَ أَمْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا “O, gaybı mı biliyor, yoksa Allah’ın katından bir söz mü aldı?”⁹⁹ ayetinde uygulamasını yapmıştır. Bu ayetin “benim ahirette malım ve oğullarım olacak” diyen Âs b. Vâil’in iddiasını çürüterek reddetmek için indiğini nakletmiştir. Ayette, muhtemel vecihler taksim-i sahihle üçe hasredilmiş, sonra sebr-i sahihle üç vecihten ikisi iptal edilip biri ispat edilerek Âs b. Vâil’in iddiaları reddedilmiştir.

⁹⁴ Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb* (Beirut: Dâru İhyâi’t-turâsi’l-Arabî, 1417/1997), 10/217.

⁹⁵ el-Bakara 2/117.

⁹⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 2/26.

⁹⁷ Râzî’nin tefsirinde sebr ve taksim yöntemini nasıl kullandığıyla ilgili daha geniş malumat için bakınız. Ammâr Abbâs İsmâil, “es-Sebr ve t-taksîm ‘inde’l-imâm er-Râzî fi tefsîrih”, *Mecelletü külliyyeti’l-esâsiyye li’l-‘ul’umi’t-terbiyye ve’l-insâniyye*, 2017/Teşrihi evvel/35), 556-570.

⁹⁸ Şinkîti, *Edvâü’l-beyân*, 4/457-458.

⁹⁹ Meryem 19/78.

Ayetin nazmında mündemiç bulunan taksim vecihleri şunlardır: 1-Sen (Âs b. Vâil) gayba muttali oldun; Allah'ın senin için levhi mahfuzda yazdıklarını gördün; Allah'ın ahirette sana mal ve oğullar vereceğini bundan bildin. 2- Allah, ahirette sana mal ve oğullar vereceğine dair söz verdi. Çünkü Allah vadinden caymaz. 3- Senin bu hususta bir bilgin ve ahidin yok; Allah'a iftira ediyorsun.

Bu taksimden sonra sebr yöntemiyle ilk iki vecih iptal edilmiş, üçüncüsü ispat edilmiştir. Çünkü Âs b. Vâil, gayba muttali olmadığı gibi bu hususta Allah'tan herhangi bir söz de almamıştır. Geriye illet olacak tek bir sebep kalmıştır; o da iddia ettiği konuda Allah'a iftira etmiş olmasıdır. İlk iki veçhin iptali ayetin başındaki istifhâm-ı inkarî ile son veçhin ispatı da ayetin devamında gelen redî' harfî **كَلَّا** ile olmuştur.¹⁰⁰

Şinkîti, bu yorumun bir benzerini de Bakara suresi 80. ayette uygulamıştır. وَقَالُوا لَنْ نَسْنَأَ النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً قُلْ أَنْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلَفَ اللَّهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (Yahudiler) 'Sayılı birkaç gün dışında (cehennem) ateşi bize dokunmayacak' dediler. De ki: '(Bu hususta) Allah'tan söz mü aldınız? -çünkü Allah sözünden caymaz- yoksa Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?'¹⁰¹ Bu ayette, Yahudilerin ahiretle ilgili yanlış ve batıl iddiaları sebr ve taksim yöntemiyle çürütülmüştür. Önce konuyla ilgili illet olma ihtimali bulunan şeyler hepsi bir araya getirilerek taksim edilmiştir.

Bu hususta onların iddiaları şu üç şeyden ibarettir: 1- Ey Yahudiler! Cehennemde sayılı birkaç gün kalacağınızı ileri sürüyorsunuz. Bu konuda Allah'tan söz mü aldınız? Eğer böyle bir söz aldıysanız Allah vadinden caymaz. 2- Siz gayba muttali olup Allah'ın size azabının az olacağını mı bildiniz? 3- Bu konuda Allah'a iftira ediyorsunuz; Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylüyorsunuz.

Bu ihtimaller sebr yöntemiyle değerlendirilip incelendiğinde ilk iki ihtimalin iddia ettikleri şeye illet ve sebep olamayacağı kesin olduğu için iptal edilmiştir. Taksim edilen üçüncü ihtimal Yahudilerin iddialarına illet olmaya elverişli olduğu için ayette ispat edilmiştir. Yahudilerin (cehennem ateşinin kendilerini sayılı birkaç gün yakacağına) dair iddiaları için Allah'tan herhangi bir söz almadıkları gibi gayba da muttali olmamışlardır. Bu hususta Allah'a iftira edip bilmedikleri şeyleri söylemişlerdir.¹⁰²

Bakara suresi 80. ayetle Meryem suresi 78. ayette tatbik edilen sebr ve taksim yöntemi arasında karşılaştırma yapan Şinkîti, taksim yönteminde zikir edilen sebepler arasında mukayese yapmıştır. Allah'tan söz almaları her iki ayette sarîh bir şekilde yer alırken, Allah hakkına bilmediklerini söylemeleri ve iftirada bulunmaları Bakara suresinde sarîh olarak yer alırken, Meryem suresinde redî' harfî **كَلَّا** edatı zımında zikir edilmiştir. Gayba muttali olup oradan bilgi alma hususu, Meryem suresinde sarîh bir şekilde yer alırken, Bakara suresinde zımnîdir.¹⁰³

أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ¹⁰⁴ Allah'ın varlığını ve yaratma kudretini inkar edenleri reddetmek için nazil olan bu ayette Şinkîti'nin tatbik ettiği sebr ve taksim yöntemi şu şekildedir: Allah Teâlâ inkarcılara şunu söylüyor: Sizin iddialarınız sahih bir taksimle üç ih-

¹⁰⁰ Şinkîti, *Edvâü'l-beyân*, 4/457-458.

¹⁰¹ el-Bakara 2/80.

¹⁰² Şinkîti, *Edvâü'l-beyân*, 4/459.

¹⁰³ Şinkîti, *Edvâü'l-beyân*, 4/460.

¹⁰⁴ et-Tür 52/35.

timalden birisidir. 1- Bir yaratıcı olmadan yaratıldınız. 2- Kendi yaratıcınız kendinizsiniz; kendi kendinizi yarattınız. 3- Sizi bir yaratıcı yarattı. Bu sahih taksimden sonra her bir kısım teker teker incelendiği zaman ilk ikisinin batıl olduğu aklen ve şeran sabit olur. Sonuçta varlık aleminde her şey bir yaratıcı tarafından yaratılmıştır.¹⁰⁵

Bu ayette sebr ve taksim yöntemini varlık felsefesi açısından ele alan Elmalılı, konuyu izah sadedinde şunları söylüyor: “Yaratıcının varlığını akıllarıyla hiç düşünmüyorlar mı? Kendilerini yaratan bir yaratıcı yok mu? Hiçbir şeysiz; bir yaratıcı olmadan mı yaratıldılar? Yahut yaratana hiçbir şey yerine tutmuyorlar mı ki onun varlığını ve kudretini hesaba almıyorlar.” Elmalılı, bu sahih taksimden sonra sebr yoluyla ileri sürülen ihtimalleri iptal ediyor. Konuyu varlık felsefesi açısından değerlendirerek bu ayette aklî ilimlerin esası olan bir kanna işaret edildiğini söylüyor.

“Yoktan bir şey olmaz, yokluk varlığa illet olamaz. Mevcudun illeti ma’dum olamaz. Hiçbir hâdis muhdissiz olamaz. Yok, ne kendini ne de başkasını vücuda getiremez... . Yok olanı vücuda getirecek illet-i fâile, bir yokluktan ibaret lâ şey olamaz. Yoku var edecek olan hâlık muhakkak bir varlık olması zaruridir. Ulumi tabüyye namı verilen ilimlerde dahi esas olan bu kanun, eşyanın kendi tabiatleriyle kendiliklerinden vücuda gelivermiş olması gibi bir tabiat fikrini de iptal eder. Bazıları da bundan, her hâdisin bir madde ile mesbuk olması lazım geleceğini zannetmişlerdir. Fakat madde bir şeyin vücudu için kâfi illet olmadığı gibi mutlak vücut için de zarurî değildir. Varlık için vacip olan ancak illet-i fâiledir. Bir hâlık mevcut olmayınca hiçbir şey yaratılamaz. İşte aklın en esaslı kanunu, hâlıkın vücut ve kudretini tanımak iken o kafirler kendilerini yaratana inkâr ediyorlar.”¹⁰⁶

“De ki: *فَلْ أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًا قُلْ إِنَّ اللَّهَ آتَىٰ كُفْرًا أَمْ عَلَىٰ اللَّهِ تَفْتَرُونَ*” *De ki: “Allah’ın size rızık olarak indirdiği şeylerden bir kısmını helâl bir kısmını haram saymanıza ne demeli?” De ki: “Buna Allah mı izin verdi yoksa Allah adına hüküm mü uyduruyorsunuz?”*¹⁰⁷ Tûfi, bu ve benzeri ayetlerde sebr ve taksim yöntemiyle istidlal ederek bir konudaki bütün seçeneklerin önce hasr edilip sonra biri hariç diğerlerinin iptal edilmesinin mümkün olduğunu söylemiştir. Bu ayetteki sebr ve taksimi de şu şekilde açıklamıştır: Ey müşrikler! siz bazı hayvanları kendinize haram kıldınız. Bu konuda ya Allah’tan şerî‘ bir izin aldınız, ya da Allah’a iftira ediyorsunuz. Bunlardan birincisi batıldır. Çünkü şeriati, tevhidi ve peygamberi inkâr ediyorsunuz. O zaman bazı hayvanları haram kılmakla Allah’a iftira ediyorsunuz. Birincisi batıl olmakla ikincisi zorunlu olarak ispat edilmiştir.¹⁰⁸ Bu yorumun bir benzerini de İbn Atiyye (öl. 541/1147) *el-Muharrerü’l-vecîz*’de yapmıştır.¹⁰⁹

Râzî, bu ayetin tefsirinde sebr ve taksim yöntemini nübüvvetin ispatı yönünde kullanmıştır. Hz. Peygamber müşriklere “siz bazı şeylerin helal bazılarının da haram olduğuna hükmediyorsunuz. Bu hükmü verirken ya Allah’a iftira ediyorsunuz ya da Allah’ın verdiği bir hükme dayandırılıyorsunuz” demiştir. Bu iki durumdan birincisi batıldır. Bu durumda sadece ikincisi kalır. Ancak Allah Teâlâ’nın insanlara arada bir peygamber vasıtası olmadan hitap etmesi de sünnetullaha aykırıdır. Sonuç olarak bu hükümler, Allah’ın size gönderdiği

¹⁰⁵ Şinkîti, *Edvâü’l-beyân*, 4/461.

¹⁰⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 7/4561-4562.

¹⁰⁷ Yûnus 10/59.

¹⁰⁸ Tûfi, *el-İşârâtü’l-ilâhiyye*, 2/297-298.

¹⁰⁹ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Atiyye el-Endelûsî, *el-Muharrerü’l-vecîz*, thk. Abüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1422/2001), 3/127.

bir peygamber vasıtasıyla ulaşmıştır. Sizin bazı şeyleri helal bazı şeyleri haram kılmanız aklen bir peygamberin gönderildiğini itirafır.¹¹⁰ Bu yorumun bir benzerini de en-Nisâbü'rî'de (öl. 730/1329) ve İbn Adil'de (öl. VIII. / XIV.) görmekteyiz.¹¹¹

Sonuç

Kur'ân'ın tefsir ve tevili, farklı ilmî disiplinlerden elde edilen ilmi birikimle mümkündür. 'Ulûmü'l-Kur'ân eserlerinde müfessirin bilmesi gereken zorunlu ilimlerin sayılması bunun önemli kanıtlarındandır. Sahabe ve tabiîn döneminde Kur'ân'ın tefsir ve tevili daha çok rivâyete ve Arap diline dayanmaktaydı. Sözlü kültürden yazılı kültüre geçişle birlikte toplumun ihtiyaçları doğrultusunda farklı ilim dallarının teşekkülü ve farklı kültürlerle temas, tefsir ve tevil alanlarının genişlesine sebep olmuştur.

Felsefe ve mantık gibi aklî ilimlerinin tercüme yoluyla Arapçaya kazandırılıp İslamî düşünce içinde yer almasıyla şerî ilimlerin yanı sıra aklî yöntemler de Kur'ân tefsir ve tevilinde kullanılmaya başlanmıştır. Aklî çıkarım ve istidlal yollarından biri de *es-sebr ve't-taksîm* yöntemidir. Bu yöntem fıkıh usûlü, kelim ve münâzara gibi yöntem ilimlerinde, sarf, nahiv ve belagat gibi dil bilimlerinde ve furû-u fıkıh ve tefsir gibi dinî ilimlerde genellikle bir iddiayı delillendirmek ve bir şeydeki aklî illeti belirlemek için kullanılmıştır.

Sebr ve taksim yöntemini kullananlar bunun meşruiyeti için En'âm suresi 143-145. ayetleri referans olarak getirilmiştir. Daha çok kelamcılar, fıkıhçıların, mantıkçıların ve münazaracıların kullandıkları aklî istidlal yollarından biri olan sebr ve taksim yöntemi birçok müfessir tarafından da Kur'ân yorumunda başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Müfessirler, sebr ve taksim yöntemine daha çok ehli kitaptan, müşriklerden ve münafıklardan muarızlarının tevhit ve risalet gibi konulardaki batıl inanç ve iddialarını iptal etmek için nazil olan ayetlerin tefsirinde yer vermişlerdir. Onlar bu yöntemi kullanarak muhataplarını aklî muhakemeye yönlendirmeye çalışmışlardır.

Bazı 'ulûmü'l-Kur'ân eserlerinde bu gibi aklî yöntemlerin tefsirde kullanılmasına mesafeli yaklaşılsa da realite olarak bu ve benzeri yöntemlerin Kur'ân'ın tefsir ve tevilinde kullanıldığını müşahede etmekteyiz. Aklî muhakemenin öne çıktığı çağdaş dönemde özellikle yeni yetişen genç nesillere Kur'ân'ı ve onun eşsiz hidayetini daha iyi anlatabilmek için sebr ve taksim gibi aklî çıkarım yöntemlerinin tefsirde kullanılmasını önemli buluyoruz.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s)

¹¹⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 6/271.

¹¹¹ Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed en-Nisâbü'rî, *Garâibü'l-Kur'ân ve regâibü'l-furkân*, thk. Zekeriyâ Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 3/592; Sirâcüddîn Ömer b. Nûriddîn Alî b. Âdil ed-Dımaşkî, *el-Lübâb fî ulûmi'l-Kitâb*, thk. Adil Ahmed Abdülmecud vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419/1998); 10/360.

Servet DEMİRBAŞ

Finansman / Funding

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder /
The author acknowledge that they received no external funding in support of this re-
search.

Kaynakça

- Abbâs İsmâil, Ammâr. “es-Sebr ve't-taksîm ‘inde'l-imâm er-Râzî fî tefsîrih”. *Mecelletü kâilliy-yeti'l-esâsiyye li'l-'ul'umi't-terbeviyye ve'l-insâniyye*” Teşrîni evvel/35 (2017), 556-570.
- Altıntaş, Ramazan. “Delil ve Delillendirme Yöntemleri”. *Kelam El Kitabı*. ed. Şaban Ali Düzgün. 323-331. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Basım, 2012.
- Bâcî, Ebu'l-Velîd. *el-Minhâc fî tertîbi'l-bicâc*. thk. Abdülmecîd Türkî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 3. Basım, 2001.
- Bağdâdî, Ebü'l-Vefâ Ali b. Akîl. *el-Vâzıh fî usûli'l-fıkıh*. thk. Abdullah Abülmuhşîn et-Türkî. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1420. 5/284.
- Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib. *Kitâbu Temhîd*. thk. İmâdüddîn Ahmed Hayder. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1414/1993.
- Başoğlu, Tuncay. “Sebr ve Taksim” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/255-256. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesûd. *Meâlimü't-tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe, 1. Basım 1409/1989.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*. çev. Burhan Köroğlu vd. İstanbul: Kitabevi, 1. Basım, 2001.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 10. Basım, 1995.
- Cevdet Paşa, Ahmed. *Mi'yâr-ı Sedâd*. İstanbul: Karabat ve Kasbar Matbaası, 1303.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *es-Sıbâh Tâci'l-lüga*. tah. Ahmed Abdülgarûr Attâr 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1407/1987.
- Curcânî, es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed. *et-Ta'rîfât*. Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî, 1938.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn. *el-Burbân fî usûli'l-fıkıh*. thk. Abdülazîm Mahmûd. Katar: b.y. 1399.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn. *el-Kâfiye fî'l-cedel*. thk. Hüseyin Mahmûd. Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî, 1399/1979.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 22. Basım, 2014.
- Enbârî, Ebü'l-Berekât. *el-İgrâb fî cedeli'l-i'râb ve lüman'l-edille*. thk. Saîd el-Efgânî. Dımişk: Matbaatü'l-Câmia' es-Sûriyye, 1377/1957.
- Erten, Mevlüt. *Nass-Yorum İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâil. *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne*. Beyrut: Dâru İbn Zeydün, ts.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâil. *el-İbâne ve usûli eblî's-sünne/Eş'arî Akâidi*. çev. Ramazan Biçer. İstanbul: Gelenek Yayınları, 1. Basım, 2010.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâil. *Risâle fî'l-istihşân*. thk. Richard, J. Mc Carty Beyrut: b.y.

1952.

- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tebzîbü'l-lüga*. 16 Cilt. thk. Muhammed 'Avz Mürib. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001.
- Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-'Ayn*. 8 Cilt. thk. Mehdî el-Mahzûmî – İbrâhim es-Sâmarrâî. Mısır: Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-mubtâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım. 1415/1995.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *el-İktisâd fî'l-i'tikâd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1409/1988.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *el-Müstasfâ min İlmi'l-usûl*. 2 Cilt. Mısır: Matbaatü Bulâk, 1324.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *Mibekekü'n-nazar*. thk. Refîk el-Acem. Beyrut: Dâru'l-Fikr el-Lübnânî, 1. Basım, 1994.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *Şifâü'l-galîl*. thk. Hamd el-Kübeysî. Bağdat: Mektebetü'l-İrşâd, 1390/1971.
- Görgün, Tahsin. *İlahî Sözün Gücü Varlık ve Bilgi Kaynağı Olarak Kur'an*. İstanbul: Külliyyat Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılmasında ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Hamevî, Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh. *Mu'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsân Abbâs. 7 cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1414/1993.
- İbn Abdülvehhâb, Ya'kûb. *Turuku'l-istidlâl ve mukaddimâtih*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1421/2001.
- İbn Âdil, Sirâcüddîn Ömer b. Nûridîn Alî. *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd vd. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419/1998.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî. *et-Tabrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1. Basım, 1984.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Endelüsî. *el-Muharrerü'l-vecîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1422/2001.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn. *Ravzatü'n-nâzur*. thk. Abdülkerîm en-Nemle. 3 Cilt. Riyad: Mekteberü'r-Rüşd, 1. Basım, 1413/1993.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânü'l-'Arab*. 16 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed. *er-Red ale'l-mantekiyyîn*. Lâhor: İdâretü Tercümâni'n-sünneh, 1972.

- İbnü'l-Hâcib, Cemâlüddîn Osmân b. Ömer. *Mubtasru İbni'l-Hâcib*. 3. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1403.
- İbnü'l-Hâcib, Cemâlüddîn Osmân b. Ömer. *Münteha'l-vusûl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1985.
- İmamoğlugil, Halil. "Eş'arî'nin Kullandığı Aklî Deliller ve Mantıktaki Akıl Yürütmelele İlişkisi". *Toplum Bilimleri Dergisi* 10/20 (Aralık 2016), 57-99.
- Kadhânî, Saî'd b. Müt'ab. *es-Sebr vet-taksîm ve eserubu fî-takî'di'l-usûlî*. Riyâd: Câmia'tü'l-İmâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, Doktora Tezi, 1425.
- Kâfiyeci, Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleymân. *Kitâbü't-teysîr fî kavâidi ilmi't-tefsîr*. çev. İsmail Cerrahoğlu. Ankara: AÜİF Yayınları, 1974.
- Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs. *Tenkâbu'l-fusûl fî ihtisârî'l-Mahsûl*. thk. Tâhâ Abdurraûf b. Sa'd. Kahire: Dâru'l-Fikr 1. Basım, 1393/1973.
- Karaman, Hayrettin. vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*. 5 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2. Basım, 2006.
- Kattân, Menna'. *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.
- Kur'an Yolu Meâli*, çev. Harettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Basım, 2020.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 16. Basım, 2009.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî. 22 Cilt. Beyrut: Müesseserü'r-Risâle, 1. Basım, 1427/2006.
- Lahmî, Ramazân Abdülvedûd. *el-Envâru's-sâta' fî turuki isbâti illeti'l-câmiâ'*. Beyrut: Dâru'l-Hudâ, 1406/1986.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Te'vîlâtü eblî's-sünne*, thk. Fâtîma Yûsuf el-Haymî. 4. Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1425/2004.
- Mevâcide, Nesîbe Abdülhamîd. *el-İstidlâl bi's-sebr ve't-taksîm 'inde'n-nuhât ve's-sarfîyyîn*. Mu'te: Câmia'tü Mu'te, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Nemle, Abdülkerîm b. Ali. *el-Mübezzeb fî ilmi usûli'l-fıkâh*. 5 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1420/1999.
- Neşşâr, Ali Sami. *Menâhicü'l-bahs inde müfekkiri'l-İslam*. İskenderiye: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.
- Nisâbü'rî, Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed. *Garâibü'l-Kur'ân ve regâibü'l-furkân*. thk. Zekeriyâ Umeyrât. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Halil Aytânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 6. Basım, 1433/2010.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım. *Mukaddimetü câmi'i't-tefâsîr*. thk. Ahmed Hasan Ferhat. Kuveyt: Dâru'd-Da've, 1984-1405.

- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *el-Mabsûl fî ilmi usûli'l-fıkah*. thk. Tâhâ Câbir Feyyâz. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1992.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1417/1997.
- Reşîd Rızâ, Muhammed. *Tefsîru'l-menâr*. 12 Cilt. Mısır: Matbaatü'l-Menâr, 1. Basım, 1328.
- Sa'lebî Seyfüddîn Alî b. Muhammed el-Âmidî. *Gâyetü'l-merâm*. thk. Hasan Mahmûd Abullatîf. Kahire: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1971.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'an*. thk. Ahmed b. Ali. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-kadîr*. thk. Abdurraahman Umeyre. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Vefâ, 1. Basım, ts.
- Şinkîtî, Muhammed el-Emîn b. Muhammed. *Edvâü'l-beyân fî îzâhi'l-Kur'an bi'l-Kur'an*. 9 Cilt. Cidde: Dâru 'Alemi'l-Fevâid, ts.
- Şinkîtî, Muhammed el-Emîn b. Muhammed. *el-Azbu'n-nemîr min mecâlisi's-Şinkîtî*. 5 Cilt. Kahire: Dâru İbn Affân, ts.
- Şinkîtî, Muhammed el-Emîn b. Muhammed. *Nesrü'l-vürûd 'alâ şerhi's-Suûd*. thk. Muhammed Veled Seydâ. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Minâre, 1415/1995.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn. *el-Lüma' fî usûli'l-fıkah*. Beyrut: Dâru'l-Kütüübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1405/1985.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer. *Şerhu't-Tevhîb fî usûli'l-fıkah*. 2 Cilt. Beyrut: Dâdu'l-Kürübî'l-İlmiyye, ts.
- Topaloğlu, Bekir – Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Tûfî, Necmüddîn Süleyman b. Abdülkavî. *el-İşârâtü'l-ilâbiyye*. thk. Ebû Âsım Hasen b. Abbâs. 3 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1423/2002.
- Tûsî, Ebû Cafer Muhammed b. Hasen. *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'an*. thk. Ahmed Habîb. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Urmevî, Ebü's-Senâ Sirâcüddîn Mahmûd. *Metâliu'l-envâr*. İstanbul: b.y., 1277.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *Esâsü'l-belâga*. thk. Abdurrarîm Mahmûd. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1402.
- Zerkeşî, Muhammed b. Bahâdır Bedruddîn. *el-Bahru'l-mubît*. thk. Ömer el-Eşgar vd. 6 Cilt. Kahire: Dâru's-Safve, 2. Basım, 1413/1992.
- Zerkeşî, Muhammed b. Bahâdır Bedruddîn. *el-Burbân fî 'ulûmi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahîm. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü Dâri't-Turâs, ts.